

*A quadriburgium erődtípus meghatározása*¹

A *quadriburgium* elnevezés szakkifejezésként való használata modern eredetű. A kifejezést Alfred von Domaszewski használta először olyan erődökre, amelyek kis alapterületűek voltak és négy saroktoronnyal rendelkeztek.² A tornyok ügyében, az erődtípus vonatkozásában a kutatók a változatos alakra hívják fel az olvasók figyelmét.³

A korábban általánosnak tartott „kártyaforma” erődtípusokkal szemben a késő császárkori erődök változatos alaprajzokat vesznek fel.⁴ Az új alaprajzokkal kapcsolatban P. Southern és K. Ramsey Dixon azt állítja, hogy a *quadriburgiumok* kis alapterületű, négyzet alakú, sarok- és közbeékelődő tornyokkal, megerősített kapubejáróval rendelkező erődtípusok.⁵ Említésre kerül ugyanebben a műben egy újabb elnevezés és elmélet a létesítménnyel kapcsolatban, ez pedig a diocletianusi típusú erődtípus.⁶ Ezt

¹ A *quadriburgium* erődtípusba tartozó létesítmények vizsgálatát Országos Tudományos Diákköri dolgozatom keretében vizsgáltam. Az elemzés alapját a Római Birodalomban fellelhető kis alapterületű erődítések vizsgálatára alapoztam. A *quadriburgium* típusba tartozó erődítések elkülönítése megtörtént a kiserődök kategóriáján belül. A vizsgált erődök katalogizálása a 2009-es évig folyamatos volt. A katalógus jelenleg kiadatlan, de elektronikus formátumban (academia.edu) elérhető. Jelen tanulmányom a dolgozat eredményeit hivatott röviden bemutatni. Az erődítéstípus meghatározásához írott forrás nem áll rendelkezésre, az elemzést a feltárt és közzétett régészeti leletek alapján hajtottam végre. A szó etimológiai vizsgálatát szintén diákköri dolgozatom keretein belül végeztem. Horti 2009, 23.

² Gregory, S.: Was there an eastern origin for the design of late Roman fortifications? Some problems for research on forts of Rome's eastern frontier. In: *The Roman Army in the East*. Ed. David L. Kennedy. Ann Arbor 1996, 169–209 (Gregory 1996); Gróf Péter – Gróh Dániel: *Altum Castrum, Visegrád római emlékei*. Visegrád 2006, 17 (Gróf – Gróh 2006).

³ A toronyformák változatosságát lásd lentebb, illetve: Gregory 1996 (2. jegyz.) 194; Johnson, S.: *Late Roman Fortifications*. London 1983, 166 (Johnson 1983); Atanassova-Georgieva, I.: Le Quadriburgium de la forteresse Castra Martis en Dacia Ripensis. In: *Actes du IXe congrès international d'études sur les Frontières Romaines*, Ed. D. M. Pippidi, Mamaia 1974, 167–172 (Atanassova-Georgieva 1974); Gudea, N.: The northern frontier of Moesia Prima and the western section of the border of Dacia Ripensis between A. D. 275–378. In: *Zwischen Rom und dem Barbaricum*. Nitra 2002, 117–125 (Gudea 2002); Kovács P.: Adatok a Tetrarchia-kori katonai építkezésekről Pannoniában. *Antik Tanulmányok* 45 (2001) 141–168; Lander, J.: Typology and Late Roman fortification: the case of the 'Diocletianic Type'. In: *Roman Frontier Studies, Part III*, Ed. W. S. Hanson – L. J. F. Keppie. Oxford 1980, 1051–1060 (Lander 1980); Atanassova-Georgieva, I.: *Razkopki i proucvanija-Kactra Martis*. Sofia 2005 (Atanassova-Georgieva 2005).

⁴ Southern, P. – Dixon, K. R.: *The Late Roman Army*. New Haven and London 1996, 129 (Southern – Dixon 1996).

⁵ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136–137; Zahariade, M.: The Tetrarchic Building Activity at the Lower Danube: I. Quadriburgia. In: *Der Limes an der Unteren Donau von Diocletian bis Heraklios*, Ed. Gerda von Bülow és Alexandra Miliceva. Sofia 1999 (Zahariade 1999).

⁶ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136; Gudea 2002 (3. jegyz.) 120; Gudea, N.: Befestigungen am Banater Donau-Limes aus der Zeit der Tetrarchie. In: *Actes du IXe congrès international d'études sur les Frontières Romaines*, Ed. D. M. Pippidi, Mamaia 1974, 175–180 (Gudea 1974); Lander 1980 (3. jegyz.) 1051; Szilágyi, J.: Roman Garrisons at the Northern Pannonian-Quad frontier-sectors of the Empire. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2 (1952) 189–220

arra alapozzák, hogy számos kis alapterületű, négyzet alaprajzú erődítmény keletkezett a Kr. u. 3. század végén, 4. század elején, amelyeket esetlegesen egy Diocletianus által beindított építkezési program újításaként értelmeznek.⁷ Emellett az erődítmény típusokat mutat Diocletianus Splitben található palotájával, amely szintén alapját képezi az elnevezéssel kapcsolatos elméleteknek.⁸ P. Southern és K. Ramsey Dixon szerint azonban ez az elnevezés felülvizsgálatra szorul.⁹ Egyes szakirodalmak szerint Diocletianus hadmérnökei kezdték az erődítményt használni, azonban bizonyítottan korábban és később is épültek ilyen típusú erődítmények, így nem lehet pusztán egy uralkodó nevével fémjelezni az erődítményt.¹⁰

A *quadriburgium* erődítmény típusa a szakirodalom és véleményem szerint több szempontnak kell, hogy megfeleljen. Ez helytálló lehet azzal a nézettel szemben, amelyet egyes kutatók vallanak, és amely szerint egy adott kritériumhoz kötik az elnevezést és a típus meghatározását. Az erődítmény csoportkialakításához több kritériumnak kell a létesítményeket megfeleltetni.

Előzetesen megemlítenék néhány szempontot a vonatkozó szakirodalmakból. P. Southern és K. Ramsey Dixon kritériumrendszeréhez S. Gregory még azt is hozzáteszi, hogy a *quadriburgium*ot kisszámú helyőrség is sikeresen tudta védelmezni.¹¹ Ezt a vizsgált erődítmények építészeti tulajdonságaira, illetve a saroktoronyok és a védművek elemzésével valószínűsíthetett harci létszáma alapozta.¹² Azonban ő is szkeptikus a diocletianusi elnevezéssel kapcsolatban. Tehát néhány alapvető tulajdonság már kitűnik ebből a kevés információból is. Kis alapterület;¹³ négyzetes alaprajz;¹⁴ saroktoronyok és közfalra elhelyezett toronyok jellemzik az erődöt, melyek kilépnek a fal síkjából;¹⁵ továbbá megerősített, keskeny kapubejáróval¹⁶ és kis létszámú helyőrséggel rendelkező

(Szilágyi 1952).

⁷ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136–137; Zahariade 1999 (5. jegyz.).

⁸ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136; Wilkes, J. J.: *Diocletian's Palace, Split: Residence for a Retired Emperor*. Sheffield 1986, 59–60 (Wilkes 1986); Gudea 2002 (3. jegyz.) 120.

⁹ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136–137.

¹⁰ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 137.

¹¹ Gregory 1996 (2. jegyz.) 190; Gudea 2002 (3. jegyz.) 119–121.

¹² Gregory 1996 (2. jegyz.) 190.

¹³ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 129; Johnson 1983 (3. jegyz.) 166; Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 21; Gudea 1974 (6. jegyz.) 179; Lander 1980 (3. jegyz.) 1051; Atanassova–Georgieva 2005 (3. jegyz.) 248.

¹⁴ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 129; Johnson 1983 (3. jegyz.) 94; Atanassova–Georgieva 1974 (3. jegyz.) 170; Gudea 2002 (3. jegyz.) 119–120; Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 21; Gudea 1974 (6. jegyz.) 179; Gichon, M.: Excavations at En Boqeq – the first season. In: *Roman Frontier Studies*. Ed. E. Birley – B. Dobson – M. Jarrett. Cardiff 1969, 256–262 (Gichon 1969); Lander 1980 (3. jegyz.) 1051; Szilágyi 1952 (6. jegyz.) 214; Atanassova–Georgieva 2005 (3. jegyz.) 248.

¹⁵ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 129; Johnson 1983 (3. jegyz.) 94–95, 166; Gudea 2002 (3. jegyz.) 119–120; Petrikovits, H. von: Fortifications in the North-western Roman Empire from the Third to the Fifth Centuries A.D. *The Journal of Roman Studies* 61 (1971) 178–218 (Petrikovits 1971); Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 21; Lander 1980 (3. jegyz.) 1051; Szilágyi 1952 (6. jegyz.) 214; Atanassova–Georgieva 2005 (3. jegyz.) 248.

¹⁶ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 129; Petrikovits 1971 (15. jegyz.) 200–201; Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 20; Gudea 1974 (6. jegyz.) 179; Gichon 1969 (14. jegyz.) 259; Lander 1980 (3. jegyz.) 1051; Atanassova–Georgieva 2005 (3. jegyz.) 248.

nek.¹⁷ E karakterisztikai sajátosságokat több kutató is megerősíti.¹⁸ A fent említett tulajdonságjegyekhez hozzátevédik még, hogy az erőd típusban a belső épületek a falak mentén, a falakhoz építve helyezkednek el, funkciójuk változatos.¹⁹ Ezen kívül az erődítmény közepén egy központi udvar található.²⁰ Az erőd típus rendeltetése és elhelyezkedése különféle képet mutat.²¹

A továbbiakban a *quadriburgium* erőd típus, főként régészeti forrásokra épülő elemzése következik, amelyet a szakirodalom feljebb már említett állításaival igyekszem összevetni. Jelen kutatás a Római Birodalom egészére kiterjed és a teljesség igényével igyekszik a fellelhető *quadriburgium* típusú erődítményeket figyelembe venni a típus részletes elemzésénél. Az irodalmak számos ilyen erődítményről tudósítanak, de legtöbb esetben csak a típusba sorolást említik, részletes információkkal kevés esetben szolgálnak. A Birodalom területén összesen 63 darab *quadriburgium* típusú erődítményt említenek a tanulmányok, amelyeket 14 szempont alapján katalogizáltam, továbbá összevettem és elkülönítettem a vizsgált több, mint 100 darab kiserődítmény közül. Magyarország területén ebből a típusból összesen 2 darab található, mégpedig Visegrád – Gizellamajor és Budapest – Eskü Tér (Március 15-e tér) római erődjei. Az elemzésnél vizsgáltam az erődítmények alaprajzát (alak, szabályosság), a falakat (méretek, falazási technika), a tornyokat (alak, elhelyezkedés), a belső épületeket (elhelyezkedés, funkció), a kapukat (elhelyezkedés, tulajdonságok), a helyőrséget (létszám, egység típusok), az erődök elhelyezkedését, funkcióját (elhelyezkedés és egyéb adatok alapján) és az erődítmények keletkezésének időpontját, keltezését. A fent említett szempontok alapján definiálom az erőd típus, illetve olyan tulajdonságjegyeket igyekszem feltárni, amelyek kizárólag a típus sajátosságai, és amelyek segítségével könnyebben elkülöníthető a *quadriburgium* erőd típus a kiserődök csoportján belül.

Úgy vélem, hogy a fent említett tulajdonságjegyek közül az erődök alaprajza a legkiválóbb tulajdonság és egyben a legfontosabb is. A katalogizált erődítmények²² alaprajza négyzet, szűkebb értelemben véve pedig inkább a négyzet-forma felé tendál, hasonlóan a korábbi téglalapéhoz vagy kártyaforma erődítményekhez, azonban az alapterület

¹⁷ Gregory 1996 (2. jegyz.) 190; Gichon 1969 (14. jegyz.) 261; Lander 1980 (3. jegyz.) 1056.

¹⁸ Wilkes 1986 (8. jegyz.) 59–60; Johnson 1983 (3. jegyz.) 94, 166. Petrikovits 1971 (15. jegyz.) 200–201; Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136–137; Gróf – Gróf 2006 (2. jegyz.) 20–21; Gudea 2002 (3. jegyz.) 119–121; Lander 1980 (3. jegyz.) 1051–1057; Atanassova-Georgieva 2005 (3. jegyz.) 248; Gichon 1969 (14. jegyz.) 256–262.

¹⁹ Johnson 1983 (3. jegyz.) 94, 166; Gudea 2002 (3. jegyz.) 120; Gróf – Gróf 2006 (2. jegyz.) 15–22; Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136–137; Gichon 1969 (14. jegyz.) 257; Lander 1980 (3. jegyz.) 1051; Szilágyi 1952 (6. jegyz.) 214; Atanassova-Georgieva 2005 (3. jegyz.) 248.

²⁰ Gudea 2002 (3. jegyz.) 120; Gróf – Gróf 2006 (2. jegyz.) 20; Gichon 1969 (14. jegyz.) 257–259; Lander 1980 (3. jegyz.) 1051.

²¹ Gudea 2002 (3. jegyz.) 119–121; Johnson 1983 (3. jegyz.) 94, 166; Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136–137; Gichon, M.: The strategic conception and the tactical functioning of the limes Palaestinae after the Diocletian reorganization. In: *Roman Frontier Studies*. Ed. W. Groenman-van Waateringe – B. L. Van Beek – W. J. H. Willems – S. L. Wynia. Oxford 1997, 25–31 (Gichon 1997); Mordechai Gichon: Estimating the strength of Quadriburgia garrisons, exemplified by En Boqeq in the Negev. In: *The Eastern Frontier of the Roman Empire*, Ed. D. H. French and C. S. Lightfoot. Ankara 1989, 121–142 (Gichon 1989).

²² Az erődítéskatalógust a terjedelmi korlátok miatt nem áll módomban publikálni, azonban az Országos Tudományos Diákköri dolgozatomban az adatok teljes terjedelmükben elérhetőek. Horti 2009 (1. jegyz.).

és egyéb építészeti tulajdonságaik vizsgálata olyan eltéréseket tárt fel, amelyek egyértelműen elkülöníthetővé teszik a típust. Ezt a katalógus adatai is megerősítik, a *quadriburgium* kategóriába tartozó erődítményeknek ez adja az alaptulajdonságát, vagyis a négyzethez konvergáló alaprajz. Azt nem lehet kijelenteni, hogy csakis és kizárólag a szabályos négyzet alakú erődítmények tartoznak a típushoz, mivel az esetek nagy többségében van néhány méter eltérés az egymással szöget bezáró falak között. Ugyanakkor az erődítmények gyakran a terepviszonyok miatt nem lehettek szabályosak.

E feltételezésemet erősíti meg a szó etimológiai elemzése is: Olyan vár, kastély, erődítmény, mely alaprajzát tekintve négyszög alakú.²³ A *quadriburgium* típus esetében az alaprajz leggyakoribb formája a négyzetes, illetve a szabályos négyszög alak volt. Azonban ez alól is voltak kivételek (lásd alább).

A következő lényeges pont a falak kérdése. Szembetűnő, hogy az erődítménytípus falainak méretei között jelentős eltérések vannak, annak ellenére, hogy alaprajzuk hasonló, négyzetes formájú, leszámítva néhány kivételt, amelyeket további vizsgálat alá kell venni. A katalogizált erődítmények közül a legnagyobb falhosszúsággal Burg-bei-Stein erődje rendelkezik, amely egész pontosan 100 méter, illetve az erődítés szabályos négyszög alaprajzzal rendelkezik.²⁴ Ez talán már kevésbe felel meg a kis alapterületnek, de az adat viszonyítás kérdése. Egy olyan erődítményhez mérve, mint Göd-Bócsaújtelep, ovális alaprajzú erődje lett volna, amelynek hosszanti átmérője 400 méter, ez a falhosszúság is eltörpül.²⁵ Azonban szeretném leszögezni, hogy véleményem szerint Burg-bei-Stein erődítménye kell, hogy a felső határ legyen, vagyis ez az erődítmény a legnagyobb *quadriburgum*. Ha elfogadjuk a feltevést, amely szerint az alaprajz négyzethez konvergálása mellett ragaszkodunk ahhoz az alapelváráshoz, amely szerint egy *quadriburgium* falának hosszúsága nem haladhatja meg a 100 métert, akkor ez a szám megfeleltethető a kiserődítmények kategóriájának alaptulajdonságaihoz. Mihail Zahariade azon kijelentése, amely szerint a *quadriburgium* típusú erődítmények alapterülete nem haladja meg az 1 hektárt, vagyis a 10 000 négyzetmétert is alátámasztja feltevésem. Ha a fenti adatot leosztjuk négyzetes alaprajzú erődítmények átlagos falhosszára, akkor 100 métert kapunk.²⁶ A falak hosszának alsó határát pedig En Boqeq erődítménye szolgáltatja, amely szintén szabályos négyzet alaprajzzal rendelkezik, és ahol a falak hossza, a tornyok oldalhossza nélkül 16 méter.²⁷ Ennél jelenleg a szakirodalom nem ismer kisebb méretű falhosszt, így tehát ésszerű megállapítani, hogy En Boqeq falai szolgáltatják a minimumot jelentő falhosszúsági adatot.

Az egymással derékszöget bezáró falakat tekintve pedig lényeges tényező, hogy közöttük a méretbeli különbség nem szabad, hogy túl nagy legyen, mivel akkor elveszítené az erőd a négyzetes alaprajzi sajátosságát. Így tehát arányoktól függően, az erődítmények egymással szöget bezáró falai közötti különbség nem lehet több 10–15 %-nál.

²³ Horti 2009 (1. jegyz.) 23.

²⁴ Johnson 1983 (3. jegyz.) 162–163.

²⁵ Mindkét erődítés keltezése a Kr. u. 4. század végére tehető, így alkalmassá válnak az összehasonlításra. Mráv Zsolt: *Dunakeszi – késő római kikötőerőd*. Budapest 2009, 9–13.

²⁶ Zahariade 1999 (5. jegyz.), 3.

²⁷ Gichon 1969 (14. jegyz.) 257; Gichon 1989 (21. jegyz.) 121; Gregory 1996 (2. jegyz.) 191; Gichon, M.: En Boqeq. In: *Encyclopedia of archeological excavations in the Holy Land, Volume II*, Ed. Michael Avi-Yonah. London 1976, 365–370 (Gichon 1976).

A falak vastagsága szintén változatos. Gornea erődjének falai 1,1–1,5 méter vastagok,²⁸ amíg Burg-bei-Stein falai 3,3 méter vastagságúak.²⁹ Visegrád – Gizellamajor falainak vastagsága 1,6 méter,³⁰ Budapest – Eskü Tér (Március 15-e tér) erődjének falvastagsága 3,4 méter.³¹ A falak vastagsága önálló szempontként nem feltétlen kritériumjellegű, mivel nincs megkülönböztető jellege. Az erődítések falainak vastagsága inkább az alapterületük függvénye. Csakis és kizárólag akkor kell ezt figyelembe vennünk, amikor az erődítmények funkciójával hozzuk kapcsolatba a falakat. A *quadriburgiumok* fél-katonai, katonai jellegű létesítmények, és a falaknak is ennek a követelménynek kell megfelelniük. A tulajdonság megállapításához nagyban hozzájárul, hogy a rekonstrukciós sémáknak köszönhetően kijelenthetjük, hogy a *quadriburgiumok* falain mellvéd található, mely erődönként változóan csipkézett. Ehhez azonban elengedhetetlen a megfelelő falszélesség.

Ebbe a szempontba tartozik még a falazási technika, amely szintén változatos a típus egészét tekintve. Megtalálható mind az *opus incertum*,³² az *opus mixtum*³³ és az *opus rusticatum*³⁴ falazási technika az erődöknél, vagyis a késő császárkor összes falazástechnikai módszerét felhasználva épültek az erődök mellőzve az egységességet. A Visegrád – Gizellamajor és Budapest – Eskü téri (Március 15-e téri) erődök esetében egyezés mutatkozik a falazási technika szempontjából, mivel mindkettő *opus incertum* falazási technikával készült, illetve megtalálható mindkét létesítménynél az *opus gallicum* falazás a tornyok esetében.³⁵ A falazási technikának egyénileg szintén nem tulajdoníthatunk kritériumbeli jelentőséget. Ennek a tulajdonságnak az erődök keletkezésének megállapításakor van legnagyobb szerepe.

A tornyok képezték a korábbi szakirodalmakban a meghatározás fő szempontját a *quadriburgiumok* esetében, ugyanis úgy vélték, hogy a négy saroktorony a legfontosabb alaptulajdonsága az ilyen típusú erődöknek.³⁶ Ez nem helytálló kijelentés, mivel nem a tornyok, hanem az erődítmények alaprajza a fő szempont.

A tornyok elég nagy változatossággal jelennek meg az erődöknél, ugyanis a sarkokon található tornyok nagy része négyzet³⁷ vagy téglalap³⁸ alakú, de találunk kör³⁹ és legye-

²⁸ Gudea 2002 (3. jegyz.) 119; Gudea 1974 (6. jegyz.) 175.

²⁹ Johnson 1983 (3. jegyz.) 163.

³⁰ Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 16–20; Visy Zsolt: *A Ripa Pannonica Magyarországon*. Budapest 2000, 48 (Visy 2000).

³¹ Visy Zsolt: *A római limes Magyarországon*. Gyomaendrőd 1989, 83 (Visy 1989); Visy 2000 (30. jegyz.) 58; Visy Zsolt (szerk.): *The Roman Army in Pannonia*. Budapest 2003, 202 (Visy 2003); Póczy Klára – Lengyelne Kurucz Katalin (szerk.): *Aquincum, Budapest a római korban*. Budapest 30–31 (Póczy – Lengyelne (31. jegyz.)); Nagy Lajos: *Az eskü-téri római erőd, Pest város őse*. Budapest 1946 (Nagy 1946).

³² Például Visegrád esetében lásd: Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 21.

³³ Például *Castra Martis*nál, Atanassova-Georgieva 1974 (3. jegyz.) 168.

³⁴ Például En Boqeq tornayinál, Gichon 1969 (14. jegyz.) 257.

³⁵ Gróf-Gróh 2006, 16–21; Visy 1989 (31. jegyz.) 83; Visy 2000 (30. jegyz.) 58; Visy 2003 (31. jegyz.) 202; Póczy – Lengyelne (31. jegyz.) 30–31; Nagy 1946 (31. jegyz.) 55.

³⁶ Szilágyi 1952 (6. jegyz.) 214.

³⁷ Például Gornea, Gudea 2002 (3. jegyz.) 119.

³⁸ Erre példa Eski Hisar, Gregory 1996 (2. jegyz.) 193.

³⁹ Például Saldum erődje, Gudea 2002 (3. jegyz.) 125.

z⁴⁰ alakú. A közfalakra telepített tornyok szintén négyzet, patkó vagy téglalap alakúak. Visegrád – Gizellamajor és Budapest – Eskü Tér (Március 15-e tér) erődjei hasonlóságot mutatnak a tornyok kérdésében is, ugyanis mindkét erőd saroktornyai legyező alakúak.⁴¹ Oldaltornyok tekintetében azonban eltérnek egymástól, mivel Visegrád *quadriburgium*án méreteinél fogva nem található oldaltornyok, amíg az Eskü téri (Március 15-e téri) erődítmény esetében közfalanként 2-2 patkó alakú torony található.⁴²

Emellett fontosnak tartom megjegyezni, amit a szakirodalom is hangsúlyoz, hogy a *quadriburgium* típusú erődítmények tornyai kivétel nélkül, alaktól függetlenül mind a falak síkjából előreugró tornyok, így lehetővé teszik a védők számára az oldalirányú pásztázást a közfalak mentén.⁴³

A tornyok szerepe a védelmi erők meghatározásában jelentkezik, mivel minél nagyobb, erősebb tornyokat telepítettek egy erődre, annál kevesebb katonával kellett a közfalakat védeni.⁴⁴ Emellett az erődítményekben a tornyok még védekező hadigépek használatát is elősegítették, mivel méretüknél fogva alkalmassá teheték az erődöket ehhez hasonló gépezetek használatára, persze ez alól is vannak kivételek.⁴⁵ A tornyok nagyrészt a központi udvar felől közelíthetők meg, vagy pedig a falak járószintjéről. Ezen kívül a rekonstrukciós sémáknak köszönhetően megállapítható, hogy a tornyok tetején és belsejében lőállások találhatóak. A tornyok belsejében kő vagy fa szerkezettel létrehozott emeletek szintjeinél lőréses helyezkednek el. A tornyok, csakúgy, mint a falak tetején mellvéd található, mely erődönként különbözőképpen csipkézett.⁴⁶

A tornyoknak véleményem szerint oly viszonylatban van feltételeformáló szerepük, hogy a *quadriburgium* típusba került erődítményeken a tornyoknak kiszögellőnek kell lenniük. Az erődítések kivétel nélkül kiugró tornyokkal rendelkeztek, amely a késő császárszori építészeti jellegből adódhat. A tornyok alaprajza, illetve egyéb építészeti sajátosságai főként az erődítések legutolsó építési periódusának meghatározásában nyújthat segítséget.

A Magyarország területén található 2 darab *quadriburgium* típusú erődítmény azonban tornyok szempontjából egyéb érdekes talán pannoniai, esetleg típusbeli sajátosságokat is mutat. Mindkét erődítmény esetében ugyanis a feltárást végző régészeknek sikerült beazonosítani 1-1 kitorőkaput.⁴⁷ Visegrád esetében ez a Délkeleti toronyban található,⁴⁸ amíg az Eskü téri (Március 15-e tér) *quadriburgium* esetében az északi falon,

⁴⁰ Erre példa Khan el Qattar, Lander 1980 (3. jegyz.) 1055.

⁴¹ Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 16–20; Visy 1989 (31. jegyz.) 83; Visy 2000 (30. jegyz.) 58; Visy 2003 (31. jegyz.) 202; Póczy – Lengyelne (31. jegyz.) 30–31; Nagy 1946 (31. jegyz.) 55.

⁴² Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 16–20; Visy 1989 (31. jegyz.) 83; Visy 2000 (30. jegyz.) 58; Visy 2003 (31. jegyz.) 202; Póczy – Lengyelne (31. jegyz.) 30–31; Nagy 1946 (31. jegyz.) 55.

⁴³ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 129; Johnson 1983 (3. jegyz.) 94–95, 166; Gudea 2002 (3. jegyz.) 119–120; Petrikovits 1971 (15. jegyz.) 197–199; Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 21; Lander 1980 (3. jegyz.) 1051; Szilágyi 1952 (6. jegyz.) 214; Atanassova-Georgieva 2005 (3. jegyz.) 248.

⁴⁴ Gichon 1989 (21. jegyz.) 121–142.

⁴⁵ Gichon 1989 (21. jegyz.) 121–142.

⁴⁶ Rekonstrukciós sémákat Visegrád, *Castra Martis* és En Boqeq esetében állítottak fel a kutatók.

⁴⁷ Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 16–20; Visy 1989 (31. jegyz.) 83; Visy 2000 (30. jegyz.) 58; Visy 2003 (31. jegyz.) 202; Póczy – Lengyelne (31. jegyz.) 30–31; Nagy 1946 (31. jegyz.) 55.

⁴⁸ Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 16–20.

az Észak-nyugati saroktoronyhoz közeli oldaltorony falában alakították ki.⁴⁹ Az azonban továbbra is kérdés marad, hogy a kitörőkapu jelensége vajon miért jelenhetett meg a két pannoniai erődítménynél és miért nincs erre a szakirodalomban egyéb területen található erődöknél párhuzam. Levonhatók-e olyan következtetések, mint például, az azonos építő, építtető személye? Vagy esetlegesen korjelenségről beszélhetünk-e? Még az is felmerülhet, hogy a kitörőkapu egy, a térségre jellemző építészeti sajátosság. A kérdések és feltevések tisztázására további kutatás szükséges.

A belső épületek szintén jelentőséggel bírnak a *quadriburgium*ok meghatározásakor. A késő római erődépítészet bizonyos típusaira, például a *quadriburgium*ra is jellemző, hogy a belső épületek szorosan a falakhoz épültek, így biztosítva védelmet a távolsági fegyverek becsapódó lövedékei ellen.⁵⁰ Az is fontos, hogy az épületek többsége szilárd építőanyagból (kő vagy téglá) és nem pedig faanyagból készült.⁵¹ Ettől függetlenül előfordultak olyan esetek, amelyeknél bebizonyosodott, hogy az erődökön belül voltak fából készült épületek.⁵² Ezeket az építési sajátosságokat hozzá kell adnunk a *quadriburgium*ok tulajdonságainak gyűjteményéhez. Azonban arra is van példa, hogy az erődök központi udvarának belsejében épületeket találunk, mint például Castra Dionysias vagy Bourada esetében.⁵³ Ezeknek nincs meghatározó jellegük, véleményem szerint, előfordulhatnak bármely erődnél, kritériumként pusztán az előbbieken leírt épülettulajdonságokra kell tekintenünk.

A funkciót illetően az épületek nagyon változatos skála mentén mozognak. En Boque erődjénél a feltárt épületek az ásátásvezető szerint kétszintesek voltak és ennek megfelelően az alsó szinten raktárak, a felső szinten pedig barakkok voltak.⁵⁴ Castra Martis esetében feltárára került egy olyan épület, amelynek pontos rendeltetését az ásátásvezető ugyan nem tudta meghatározni, de feltételezte, hogy az épület speciális funkciókkal rendelkezett.⁵⁵ Visegrád esetében sikerült a legrészletesebb leírást adni a belső épületek funkcióiról, mivel itt sikerült feltárni egy gabonaraktárt,⁵⁶ valószínűsíthetően egy szentélyt, az északnyugati toronyban egy *hypocaustum*os fürdőt.⁵⁷ Wilten esetében a két robusztus belső épületnek kizárólag gabonaraktári funkciót tulajdonítanak.⁵⁸ Budapest – Eskü tér (Március 15-e tér) *quadriburgium*ának vizsgálatakor pedig pusztán annyit lehet megállapítani, hogy a belső épületek az erőd falai mentén épültek, a központi udvar beépítettségéről nincs adat.⁵⁹ Amint tehát láthatjuk, valóban változatos ren-

⁴⁹ Visy 1989 (31. jegyz.) 83; Visy 2000 (30. jegyz.) 58; Visy 2003 (31. jegyz.) 202; Póczy – Lengyelne (31. jegyz.) 30–31; Nagy 1946 (31. jegyz.) 55.

⁵⁰ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 129.

⁵¹ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 129.

⁵² Gichon 1969 (14. jegyz.) 257; Gichon 1976 (27. jegyz.) 369.

⁵³ Lander 1980 (3. jegyz.) 1053–1055; Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 137; Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 131.

⁵⁴ Gichon 1969 (14. jegyz.) 257–261; Gichon 1976 (27. jegyz.) 369.

⁵⁵ Atanassova-Georgieva 1974 (3. jegyz.) 168.

⁵⁶ Borhy László: *Non castra sed horrea...* Sonderdruck aus „Bayerische Vorgeschichtsblätter“ 61 (1996) 207–224 (Borhy 1996).

⁵⁷ Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 17–20.

⁵⁸ Johnson 1983 (3. jegyz.) 59, 189, 194, 215.

⁵⁹ Visy 1989 (31. jegyz.) 83; Visy 2000 (30. jegyz.) 58; Visy 2003 (31. jegyz.) 202; Póczy – Lengyelne (31. jegyz.) 30–31; Nagy 1946 (31. jegyz.) 55.

deltetéssel rendelkeztek a szakirodalom által ismertetett belső épületek. Ennek azonban csak oly szempontból van esetünkben jelentősége, hogy a belső épületeknek meg kell őrizniük kapcsolatukat a katonai jelleggel. A belső épületek funkcióinak összefüggésben kell lenniük a katonák életével, ez alatt pedig sok mindent érthetünk. Például az imént felsorolt barakk, gabonaraktár, szentély, fürdő és talán a speciális funkció alatt az adminisztrációt, vagy egyéb hasonló feladatokat kell értenünk, de ezekről mind elmondható, hogy szoros kapcsolatban állnak egy római katona életével.

A kapuk esetében röviden kell szólnom, mivel ez a szempont eléggé egyöntetű jelleget mutat a katalógus adatai alapján. A *quadriburgium*okban feltárt kapuk, az esetek többségében és a szakirodalom állítása szerint, egyszárnyú, keskeny és megerősített bejáratok.⁶⁰ A katalógus alapján, némely erőd esetében a kapubejárót megerősítették tornyokkal, mint például Gornea esetében, ahol a kaput téglalap alakú tornyok védték.⁶¹ A megerősített kapuk közé tartozik az „Andernach” típusú kapu is,⁶² mely több helyen is előfordul, többek között Irgenhausen és Porecka erődjeinél.⁶³ Némely esetekben azonban nem volt szükség a kapuk külön tornyokkal vagy egyéb védművekkel való biztosítására, ugyanis a sarok, vagy a közfalakon ülő tornyok olyan pozícióban helyezkedtek el, hogy elégséges védelmet biztosítottak a bejárók számára. Erre példa En Boeq erődje, ahol a két saroktoronyról megfelelő védelmet lehetett biztosítani a kapuknak.⁶⁴

Visegrád – Gizellamajor esetében is helytálló az a kijelentés, amely szerint a *quadriburgium* típusú erődítményeknek egy keskeny kapubejárójuk van.⁶⁵ Tornyokkal nem erősítették meg, mely az erőd méreteiből is adódhat, valamint robusztus saroktoronyaiból, amelyek kellő védelmet biztosíthattak az erőd északi oldalán elhelyezkedő kapunak.⁶⁶ Budapest – Eskü tér (Március 15-e tér) esetében a kapukról nem szolgáltatott elégséges információt az erőd feltárása, illetve a feltárásról megjelent szakirodalmak.⁶⁷ Eltekintve a tényről, hogy a kapukról ilyen röviden szoltam, mégis nagy jelentőséget kell tulajdonítanom neki, mivel ez szintén meghatározó jellegű. Úgy vélem, hogy a *quadriburgium* erődítménynél fontos jellegzetesség az egyszárnyú, keskeny kapubejáró, amelynek védelmére az építők igen nagy hangsúlyt fektettek.

A helyőrségek típusairól és létszámáról széleskörűen nyilatkozik a szakirodalom és leginkább feltételezésekbe bocsátkozik. Említésre kerül *Castra Martis* erődítménye, ahol az ásatásvezető szerint egy lovassági *auxilia* állomásozhatott.⁶⁸

Azonban egy fontos tanulmány, amely M. Gichon tollából származik, megpróbálja megbecsülni a *quadriburgium* típusú erődítmények helyőrségének létszámát, típusát és

⁶⁰ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 129; Petrikovits 1971 (15. jegyz.) 200–201; Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 20; Gudea 1974 (6. jegyz.) 179; Gichon 1969 (14. jegyz.) 259; Lander 1980 (3. jegyz.) 1051; Atanassova-Georgieva 2005 (3. jegyz.) 248.

⁶¹ Gudea 2002 (3. jegyz.) 125.

⁶² Petrikovits 1971 (15. jegyz.) 200.

⁶³ Petrikovits 1971 (15. jegyz.) 200; Johnson 1983 (3. jegyz.) 165; Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136.

⁶⁴ Gichon 1989 (21. jegyz.) 121–142.

⁶⁵ Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 16–20.

⁶⁶ Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 16–20.

⁶⁷ Visy 1989 (31. jegyz.) 83; Visy 2000 (30. jegyz.) 58; Visy 2003 (31. jegyz.) 202; Póczy – Lengyelné (31. jegyz.) 30–31; Nagy 1946 (31. jegyz.) 55.

⁶⁸ Atanassova-Georgieva 2005 (3. jegyz.) 244–247.

erejét En Boqeę példáján keresztül.⁶⁹ A helyőrség kérdésével foglalkozó publikáció komoly áttekintő munka, sok hasznos adattal szolgál, amelyeknek egy részével egyetértek, viszont számos kérdésben nem. Annyi bizonyos, mint már említettem is, hogy En Boqeę a legkisebb alapterületű erődítmény a szakirodalomban felsorolt *quadriburgiumok* között. Ezt figyelembe kell vennünk, amikor részletesen áttanulmányozzuk a közölt adatokat.

M. Gichon megállapítása szerint az erődítmény hatékony védelmezéséhez 46–56 katona elegendő, akik íjakkal és kézi tusára alkalmas fegyverekkel is fel vannak szerelve, bár fő fegyverként az íjra tekint.⁷⁰ En Boqeę esetében a helyőrség létszámának becslése logikus és elfogadható érveken alapul, mivel az erődítmény kapacitás tekintetében (élelem-, vízraktározás és férőhely szempontjából) ennyi embert tud befogadni. Bár számos példa utal arra is, hogy a fent említett becslés meghaladja a valódi létszámot. Így, a továbbiakban, vizsgálat tárgyát kell, hogy képezze a helyőrség létszámának kérdése. Az íj, mint fő fegyvertípus használatával, maximálisan egyetértek. Az általa közölt egységek harci helyzetben történő felállítása, azonban felülvizsgálatra szorul.⁷¹ Véleményem szerint túl sok hangsúlyt fektet a tornyokra és elhanyagolja az összekötőfalakat, szinte kihagyva innen a katonaságot, holott ezen a pontokon is mindenképpen fontos volt harci helyzetben a katonaság jelenléte.

A *quadriburgium* típusú erődök mérete, amint azt a katalógus is tükrözi, változó és ezzel együtt a legénység létszáma is változik. M. Gichon állítása az eddig feltárt legkisebb *quadriburgiumra* lehet érvényes, így tehát a méretek növekedésével arányosan az erődökben állomásozó katonaság aránya is nőhet, de nem szükségképpen. Kijelentések teljes bizonyossággal források hiányában nem tehetők, mivel a helyőrség függött a rendelkezésre álló készletektől és a katonaság létszámától és helyigényétől (ha feltesszük, hogy lovasság is állomásozott az erődben, akkor annak nagyobb helyigénye lehetett), valamint az erőd elhelyezkedésétől, szerepétől.

A fegyverzettről pedig annyit szeretnék szólni, hogy véleményem szerint elfogadható az íj legfőbb fegyverként való használata, mivel a falak védelménél ez lehetett a legjobb és leghatékonyabb eszköze. Az a feltételezés, amely szerint az erőd típusban lovasok is állomásozhattak, nem elvetendő, de a lovak alkalmazása talán csak az őrjáratok biztosításához volt szükséges, ha defenzívába szorították az erőd védőit, leginkább íjakat használhattak. Emellett tudjuk azt is, hogy a késő császárkorban léteztek keleti mintájú lovas íjász alakulatok is, amelyek ötvözik a fent említett két egységtípust, így téve egyszerre alkalmassá őket az őrjáratozásra és a magas minőségű íjászati képzettségre az erőd védésekor. Azonban ez csak feltételezéseken alapszik és a legtöbb esetben nem lehet azonosítani az erődökben állomásozó katonaság típusát és felszereltségét.

A *quadriburgiumok* esetében tehát a szakirodalom a kis létszámú helyőrség kritériumára szorítkozik,⁷² de véleményem szerint ez nem mérhető tulajdonságjegy. Valóban alkalmas lehetett az erőd típus arra, hogy kis létszámú helyőrséggel lehessen védeni, de ez nem meghatározó tulajdonság. Az erődítmények helyőrségének mérete nézeteim szerint az erődök méretétől, befogadó kapacitásától és a katonaság fegyvernemétől nagy-

⁶⁹ Gichon 1989 (21. jegyz.) 121–142.

⁷⁰ Gichon 1989 (21. jegyz.) 121–142.

⁷¹ Gichon 1989 (21. jegyz.) 139, fig. 9.5.

⁷² Gregory 1996 (2. jegyz.) 190; Gichon 1969 (14. jegyz.) 261; Lander 1980 (3. jegyz.) 1056.

ban függött, így a *quadriburgium*ok helyőrsége is. Úgy vélem egy *quadriburgium*mak mint fél-katonai, katonai létesítménynek tükröznie kellett ezt a jellemvonást és erőd-ként kellett funkcionálnia, vagyis olyan létszámú haderóval kellett, hogy rendelkezzen, amely alkalmassá teszi egy önálló védelmi egységként való működésre. A helyőrség létszámának és fejezetének ehhez a fontos feltételhez kellett alkalmazkodnia.

A *quadriburgium* típusú erődítmények elhelyezkedésének a skálája a legváltozatosabb. A rendelkezésre álló adatok alapján megtalálhatóak Észak-Afrika provinciáiban (4 darab), nagy számban a Közel-Keleten (14 darab), a Duna alsó folyásánál (35 darab), Pannonia területén (2 darab), a felső-dunai és rajnai limes mentén (5 darab), vannak belső erődítések Gallia területén (2 darab) és vannak olyan erődítmények is, melyek elhelyezkedéséről, sajnos, jelenleg nincs pontos információnk (4 darab).⁷³ Amint az az adatokból kitűnik a Római Birodalom egész területén található *quadriburgium*ok a késő császárkorban. Nincs olyan terület, ahova specifikusan építették volna az erődítménytípusba tartozó létesítményeket, vagy különleges funkciót titultak volna nekik.

Az erődök elhelyezkedése alapján megállapítható, hogy a Közel-Kelet provinciáiban és az Al-Duna régióban megnő a sűrűségük, amely véleményem szerint egy meghatározott építési program következménye lehet, vagy pedig a térség viszonyaihoz az erődítmény karakterisztikája megfelelt és ezt az építők is észrevették. Az erődök elhelyezkedését ezért a rendelkezésükkel és az építésük idejével lehet szorosan egybekapcsolni és ez alapján következtetéseket levonni.

Azt tehát megállapítható, hogy az erődítmény típusba tartozó létesítmények építési helye nem meghatározó a típus azonosításakor, vagyis nincs megkülönböztető jellege a *quadriburgium*ok szempontjából.

A *quadriburgium*ok rendeltetéseinek skálája igen színes képet mutat, de azt meg kell említenem, hogy erre a tulajdonságjegyre kizárólag feltételezések alapján következtetnek a kutatók. A szakirodalom igen szűkszavúan nyilatkozik az erődítmények rendeltetésének tárgyalásával, mivel nem lehet pontosan kikövetkeztetni, hogy az akkori építők milyen megfontolásból építették az adott helyre a létesítményeket. A feltételezések azonban valóban széles skálán mozognak, de mint majd láthatjuk is, egy közös szempontnak megfelelnek.

A *quadriburgium* típusú erődítmények között találunk frontszakasz ellenőrzésére kijelölt erődöt, mint például Burg-bei-Stein,⁷⁴ vagy pedig előretolt helyőrséget, mint Gornea esetében.⁷⁵ Larcay-ra mint egy belső erődre kell tekintenünk, amely főként egy adott útvonal ellenőrzését látta el, de menedékhelyként, esetleg magán-erődítményként is szolgálhatott.⁷⁶ *Castra Martis* és En Boqeq esetében talán a funkció kikövetkeztetése a legnyilvánvalóbb, de ebben sem lehetünk biztosak. Az előbbi valószínűleg a Vrashka Chuka átjárót védhette és ezáltal a provincia belsejét az ellenséges betöréstől,⁷⁷ amíg az

⁷³ Wilkes 1986 (8. jegyz.) 59–60; Johnson 1983 (3. jegyz.) 94, 166. Petrikovits 1971 (15. jegyz.) 200–201; Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136–137; Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 20–21; Gudea 2002 (3. jegyz.) 119–121; Lander 1980 (3. jegyz.) 1051–1057; Atanassova-Georgieva 2005 (3. jegyz.) 248; Gichon 1969 (14. jegyz.) 256–262.

⁷⁴ Petrikovits 1971 (15. jegyz.) 193.

⁷⁵ Gudea 2002 (3. jegyz.) 118–120.

⁷⁶ Johnson 1983 (3. jegyz.) 95.

⁷⁷ Atanassova-Georgieva 2005 (3. jegyz.) 248.

utóbbi a közelében levő oázist védelmezhetette.⁷⁸ Qasr el Hallabat rendeltetésének megállapításakor a szakirodalom, mivel a *Strata Diocletiana* mentén helyezkedik el, az útvonal ellenőrzését és őrzésként biztosítását feltételezi.⁷⁹ Irgenhausen esete a legvitatottabb, mivel az erődítménynek két fő rendeltetést tulajdonítottak, egyik egy megerősített magtár,⁸⁰ másik pedig az Itáliába vezető útvonalak egyikének őrzése lehetett.⁸¹ Visegrád – Gizellamajor a hatáskörébe tartozó Duna szakaszt biztosíthatta, valamint a közeli őrtornyok működtetése lehetett a funkciója.⁸² A Budapest – Eskü téri (Március 15-e téri) erődítménynek pedig a Dunán lévő állandó híd pesti hídfőjének, valamint a híd forgalmának és a rajta folyó kereskedelemnek a biztosítása lehetett a feladata.⁸³

Amint az kiderült elég széles a skála, de a tulajdonság, amiben mind megegyeznek az a katonai, fél-katonai funkció. Ez az a tulajdonság, amely lényeges az erődítések azonosításánál. Irgenhausenre vonatkozó vitás kérdést pedig, véleményem szerint, úgy lehet eldönteni, hogy mindkét funkcióról megállapítjuk, hogy igenis katonai funkcióval bírnak. Ilyen szempontból az útvonal ellenőrzése nem kérdéses, de az erődítmény jellegét viselő magtár igen. Azonban az ilyen típusú magtár is erődítés, amelyben katonaság állomásozott és védte annak tartalmát, amely a közeli katonai létesítmények ellátására használhatták. Úgy gondolom az nem kérdéses, hogy katonai funkciót takar, sőt igen fontosat, mivel az ellátmány őrzése igen lényeges volt. Ha az ellenség birtokába került, akkor nagy veszteség érhetne az adott térség katonaságát. Így lényegében katonai funkciót kell tulajdonítanunk a frontközelben levő megerősített magtáraknak is.

Az erődítmények létesítésének időpontja sok információhoz juttat bennünket, például arra enged következtetni, hogy mely uralkodó alatt kezdtek el építeni egy adott erődítménytípust, vagy esetleg mely uralkodó hadmérnökeinek ötlete alapján keletkezhetett az erődítmény. A *quadriburgium* típusú erődöket nagyon sokáig Diocletianusszal és a tetrarchiával hozták kapcsolatba,⁸⁴ mivel az erődök jelentős része valószínűleg az ő uralkodásuk alatt épült és ezt megerősítik a rendelkezésre álló adatok is. Az bizonyos, hogy kivétel nélkül Kr. u. 2. században vagy annál később épültek, vagy legalábbis az adott időben jelentős átalakításokon mentek keresztül és kapták meg jelenleg is ismert formájukat. Ilyen erődítmény például Qasr el Hallabat erődje, amelyet építési tábla alapján Kr. u. 213-ra keltezett a feltárást végző régész, illetve bizonyos, hogy Diocletianus korában jelentős átalakításokon ment keresztül.⁸⁵ Találunk erődöket Constantinus (Visegrád)⁸⁶ és Valentinianus (Schaan)⁸⁷ idejéből is, sőt a biztosan datált erődítmények nagy része e három császár alatt keletkezett. Vannak azonban erődítmények, melyek még

⁷⁸ Gichon 1969 (14. jegyz.) 260; Gichon 1997 (21. jegyz.) 30; Gichon 1989 (21. jegyz.) 121–122.

⁷⁹ Gregory 1996 (2. jegyz.) 202.

⁸⁰ Johnson 1983 (3. jegyz.) 194; Borhy 1996 (56. jegyz.) 212–219.

⁸¹ Johnson 1983 (3. jegyz.) 166.

⁸² Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 16–20.

⁸³ Nagy 1946, 37–63.

⁸⁴ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 137.

⁸⁵ Lander 1980 (3. jegyz.) 1054.

⁸⁶ Gróf – Gróh 2006 (2. jegyz.) 21.

⁸⁷ Southern – Dixon 1996 (4. jegyz.) 136–137.

nincsenek teljes pontossággal keltezve (Budapest – Eskü Tér (Március 15-e tér), amelyről pusztán annyit tudunk, hogy Kr. u. IV. század elején épült⁸⁸).

Az erődítmények építésének időpontja nem meghatározó jellegű. Kétségtől fontos, hogy mely uralkodó alatt készültek az ilyen típusú erődítmények, legfőképp az építkezési periódusok meghatározásánál. Azonban, ha a fent említett kritériumoknak megfelelnek az erődök, akkor biztonsággal besorolhatók a *quadriburgium* típusúak közé.

Végösszegzésként elmondható, hogy a *quadriburgium* típusú erődöknek mely követelményeknek kell megfelelniük. A következő megállapítások természetesen tovább finomodhatnak, amennyiben a rendelkezésre álló adathalmaz bővül további feltárások, illetve publikációs tevékenység következtében. Számos meghatározott követelmény önmagában nem meghatározó jellegű, azonban a vizsgált erődítéseknek a legtöbb szempontnak meg kell felelniük, hogy típusbesorolást kaphassanak. Az erődítéskatalógus adatai alapján elmondható, hogy a típusba tartozó erődítéseknek konvergálniuk kell a négyzet alaprajz felé, vagyis az egymásra derékszöget bezáró falak közti különbség nem lehet több 10–15 százaléknál, valamint a falak hossza nem lehet több 100 és kevesebb 15 méternél. A tornyoknak ki kell lépniük a fal síkjából, a belső épületeknek pedig a falak mentén kell elhelyezkedniük és legalább egy részüknek szilárd építőanyagból kell lennie, emellett pedig tükrözniük kell a katonai jelleget. Az erődöknek egy kapuval kell rendelkezniük, mely egyszárnyú, keskeny bejáró. A helyőrségeknek pedig az erődök katonai, fél-katonai jellegét kell tükrözniük. Az erődök elhelyezkedésének az adatok alapján nem tulajdoníthatunk fontosabb szerepet, ahogy építésük időpontjának sem, viszont funkcióikkal egybevéve szintén katonai, fél-katonai jelleget kell ölteniük. Azok az erődítmények, amelyek megfelelnek a fent említett kritériumoknak biztosan a *quadriburgium* erődítípusba sorolhatóak. Visegrád – Gizellamajor és Budapest – Eskü Tér (Március 15-e tér) *quadriburgiumai* is határozottan a típusba tartozó erődítmények.

Summary

The *quadriburgium* type of Roman fortifications is the subject of scholarly debate since the beginning of the 20th century. Although the name is a modern phenomenon, the type can be clearly distinguished among Roman forts, but the criteria whether how is not yet clear. Present study examines the architectural and military properties of the *quadriburgium* type and determines the criteria based on which the category can be distinguished from other Roman fortifications.

⁸⁸ Visy 2000 (30. jegyz.) 58; Visy 2003 (31. jegyz.) 203; Nagy 1946, 101.